

صورت‌بندی جدیدی از سنت دینی با استفاده از فناوری اطلاعات پدید آمده است

حجت‌الاسلام دکتر حمید شهریاری

راهکارهای عملیات آن به اندازه و صورت‌های مختلف برداشته‌اند و می‌رود تا در پنج سال آتی شاهد به ثمر نشستن این طرح‌ها باشیم. نباید از نظر دور داریم که این طرح‌ها نیازمند یک کلان طرح در فناوری اطلاعات آموزشی است و در این زمینه، روش تهیه اطلاعات آموزشی درخور استفاده در آموزش‌های مجازی و از راه دور وظیفه سنگین و مهمی است که بر جای مانده است. این امر ضمن نیازمندی به مدیریتی کلان و توجه خاص مدیریت حوزه علمی قم و نهادهای پشتیبان این مجموعه‌های آموزشی، محتاج پشتیبانی و تأمین منابع لازم از سوی طرح تکفا و شورای عالی اطلاع‌رسانی است. ما با پیشنهاد تأسیس مرکز رشد حوزه دین به شورای عالی اطلاع‌رسانی، این امر خطیر را در برنامه‌های خود داریم و سعی می‌کنیم با عرضه نمونه‌های معیارین در این راستا ابزارهای فناوری آموزشی لازم در این زمینه را به طور متمرکز تهیه و در اختیار این نهادهای آموزشی حوزوی قرار دهیم.

بحث تخصصی در زمینه فناوری اطلاعات آموزشی لاقلاً دارای دو بخش اصلی است که یکی مربوط به ابزارهای نرم‌افزاری فنی

مانده از سلف صالح، ابزاری لازم و ضروری و کارآمد در تولید علم است و این ابزار در کنار ترجمه آثار جدید می‌تواند چون دو بال یک پرنده دستمایه اصلی برای پژوهش‌های مولد در حوزه دین باشد.

حوزه دین مشتمل بر بخش‌هایی اصلی چون: آموزش، پژوهش، تبلیغ، اطلاع‌رسانی و خدمات است. با به کارگیری فناوری اطلاعات می‌توان شاهد ارتقای کمی و کیفی در هر یک از این بخش‌ها باشیم و امروزه ضرورت پرداخت به این فناوری پس از برگزاری شش نمایشگاه در باره نرم‌افزارهای علوم اسلامی در قم بر کسی پوشیده نیست. فناوری اطلاعات می‌تواند در هر یک از بخش‌های یادشده، عرصه‌های جدیدی را معرفی کند که قبل از این میسر و مقدر ما نبوده است. در این بحث به دو بخش آموزش و پژوهش اشاره نموده، توضیح بخش‌های دیگر را به فرصتی مناسب وا می‌گذارم.

۱. آموزش

اینک بیش از شش نهاد حوزوی در صدد ایجاد نظام‌های آموزشی با استفاده از فناوری اطلاعات هستند و گام‌های مقدماتی را در زمینه مطالعه و تدوین

فناوری اطلاعات به عنوان یکی از فناوری‌های نوین بشری به سرعت در حال تأثیرگذاری بر روی الگوهای زندگی، روش تحقیق، شیوه‌های آموزش، مدیریت اطلاعات و سایر زمینه‌های زندگی انسان است. در نوشتار حاضر حجة الاسلام و المسلمین دکتر حمید شهریاری مدیر مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی به بررسی تأثیر فناوری اطلاعات بر نظام آموزش حوزه و پژوهش‌های اسلامی پرداخته است.

توجه شما را به این مقاله ارزشمند که در مراسم افتتاحیه نمایشگاه اطلاع‌رسانی علوم اسلامی عرضه شده است، جلب می‌کنیم:

با نام خدا و درود بی‌پایان بر پیامبر اکرم (ص) و آل نورانی‌اش (ع) و با یاد و خاطره آن یگانه‌خورشید بی‌غروب انقلاب اسلامی، حضرت امام خمینی -قدس الله نفسه الزکیه- که همواره روح‌افزای دل و جانمان بود و ما را از تاریکی استبداد و ناپاکی‌ها رهانید و تجربه شیرین فضیلت و آزادی را برایمان به ارمغان آورد.

نمایشگاه اطلاع‌رسانی علوم اسلامی تجربه وسیعی از برگزاری شش دوره نمایشگاه نرم‌افزارهای علوم اسلامی را پشتوانه تجربی خود دارد و امروز شاهد هستیم که این درخت مبارک به ثمر نشسته و صورت‌بندی جدیدی از سنت دینی با استفاده از فناوری اطلاعات به‌دست آمده است. حضور مراکز و مؤسسات آموزشی، پژوهشی اطلاع‌رسانی در این نمایشگاه جلوه‌ای از گوهر گرانقدری است که قرآن و عترت به منصفه ظهور رسانیده‌اند و با توجه به این دو ثقل الهی، بشریت به سوی معنویت، اخلاق و حکمت پیش می‌رود تا با ترکیب عبادت و فکر و طرحی نو در نظام خلقت پدید آید.

بدون شک، اطلاع‌رسانی سنت بر جای

و دیگری مربوط به مدیریت محتوای آموزشی است.

بخش دوم در حوزه دین وظیفه سنگین و نوظهوری بر دوش عالمان دینی است و بی‌شک ایشان نیازمند یادگیری‌های مقدماتی و آشنایی با این روش آموزشی هستند بدون این آشنایی، امکان پرداخت گسترده، عمیق و فرازین به آموزش از راه دور یا آموزش الکترونیکی در حوزه دین وجود ندارد، گرچه مراتب فرودین آن برای مدیران آموزشی که اطلاعات کافی در این زمینه ندارند کاری سهل می‌نماید.

با توجه به این نکات، برای دستیابی به تخصص مدیریت محتوا در آموزش الکترونیکی لازم است گام‌هایی اساسی برداشت. این مهم بر عهده متخصصانی است که در زمینه مدیریت محتوا دارای تخصص و تجربه هستند مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی پیشنهاد تشکیل و تأسیس دوره تخصصی اطلاع‌رسانی را به حوزه علمیه داده است ولی به نظر می‌رسد توجیه آن نیازمند گذر زمان باشد در آینده مجال بحث از این مقال وسیع‌تر می‌گردد.

۲. پژوهش

در دهه اخیر شاهد شکوفایی انواعی از سبک‌های پژوهشی بودیم که پیش از این در حوزه دین ظهور و بروزی نداشت. اینک به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره می‌نماییم.

الف. دائرةالمعارف نویسی

دائرةالمعارف نویسی سبکی پژوهشی است که تاریخچه آن به حدود ۲۳۲ سال پیش باز می‌گردد. نگارش اولین دائرةالمعارف ۲۱ سال به طول انجامیده و بین سال‌های ۱۷۵۱ تا ۱۷۷۲ میلادی کار مشترک دو فیلسوف فرانسوی به نام‌های «دینرو» و «دالامبر» است. گرچه ایشان تلاش نمودند که مجموعه علوم را به صورت نظام واحدی در اثر خود جای دهند ولی در نهایت دائرةالمعارف برای سبکی پژوهشی به کار رفت که در آن مجموعه‌ای از کلید واژگان و مفاهیم اساسی در یک علم خاص و نه همه علوم، به ترتیب حروف الفبا توضیحی یافته‌اند. اینک در قم دست‌کم سه دائرةالمعارف در حوزه دین یعنی دائرةالمعارف قرآن کریم، دائرةالمعارف فقه اهل‌بیت و دائرةالمعارف علوم عقلی در دست نگارش است که تنها یکی از آنها دو جلد از مجلدات وسیع خود را عرضه نموده است.

لزوم تدبیرهای لازم در مدیریت محتوا که

رشته‌ای علمی در فناوری اطلاعات است از هم اینک فضاهایی جدید را پیش روی مدیران این دائرةالمعارف‌ها باز نموده که خود نیازمند گفتگوی متقابل است و امیدواریم این نمایشگاه عرصه‌ای مناسب برای مشاوره در این زمینه و در زمینه عرضه و تقاضای نیازمندی‌های مدیران دائرةالمعارف به دست دهد.

علاوه بر آنکه فناوری اطلاعات نوعی زمینه‌های جدید به دست داده که پیش از این در حوزه دین مرسوم نبوده است و می‌تواند به دائرةالمعارف نویسان خدمت کند از این میان، به چند نمونه اشاره می‌کنیم:

اِبَر مَتَن: عبارت است از متنی که در یک مقاله امکان ارجاع یکباره به محتوای توصیفی خود را دارد. این امکان تنها در برنامه‌های رایانه‌ای امکان‌پذیر است و در متون سنتی امکان تحقق ندارد. در این روش می‌توان با استفاده از ارائه اطلاعات به حد نیاز، امکان دسترسی به اطلاعات بیشتر را نیز بر حسب درخواست کاربر به خواننده متن وا نهاد. مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی با استفاده از این روش و برخی روش‌های دیگر، کتاب شریف «الغدير» را آماده عرضه دارد و به‌زودی به محققان حوزوی عرضه خواهد نمود.

رسانه‌های صوت، تصویر و فیلم: ما در کتاب‌های سنتی کمتر از این قابلیت استفاده می‌کردیم. مرحوم شهید اول در کتاب شریف لمعه هنگام ذکر نام حیوانات حلال گوشت به نام «کبش الجبل» یعنی گوسفند نر کوهی اشاره می‌کند و مرحوم شهید ثانی در شرح لمعه برای اینکه تفسیری از این واژه به دست دهد با عبارت ذوالقرن الطویل (دارای شاخی بلند) سعی در تبیین این مفهوم دارد. امروزه می‌توان با استفاده از ابزارهای چند رسانه‌ای شکل و قامت این حیوان را به نمایش گذارد و از اشتباهات مفهومی و نیز مصداقی پیشگیری نمود و شرحی تصویری ارائه کرد. همچنین در توضیح مفهوم غناء، به معنای ترجیع (رفت و برگشت صدا) اشاره می‌شود که چون دارای مصداقی حلال تواند بود، می‌توان به جای توصیف از راه نگارش، به توصیف صوتی این مفهوم از راه صدایی که پخش می‌گردد، پرداخت. گاهی نیز نوعی فعل مورد تفسیر قرار می‌گیرد، مانند: جلسه استراحت بین رکعات فرد، مفهوم صغیف و دقیف به معنای پرواز بدون بال زدن و پرواز

همراه با بال زدن و غلبه یکی از اینها بر دیگری که نشانه‌های حرمت و حلیت گوشت پرندگان است، که می‌توان با نمایش قطعه فیلمی کوتاه، آن مفهوم را برای مبتدی علم فقه توصیف نمود. نشان دادن محل اماکنی که دارای حکمی فقهی است، در یک نقشه جغرافیایی با تصاویر متحرک از یک حرکت تاریخی که کاروان‌های مذکور در تاریخ اسلام داشته‌اند، یکی از رایج‌ترین شیوه‌های مدرن برای تبیین این مفاهیم در عصر جدید است. این همه، به کمک روش‌های جدید میسور و مقدور گردیده است و بهترین استفاده را در دائرةالمعارف‌های چند رسانه‌ای دارد.

حوزه دین مشتمل بر بخش‌هایی اصلی

چون: آموزش، پژوهش، تبلیغ،

اطلاع‌رسانی و خدمات است. با به

کارگیری فناوری اطلاعات می‌توان

شاهد ارتقای کمی و کیفی در هر یک از

این بخش‌ها باشیم فناوری اطلاعات

می‌تواند عرصه‌های جدیدی را معرفی

کند که قبل از این میسور و مقدور ما

نبوده است

ب. نمودار درختی

هر علم دارای نظام و اصول تدوینی می‌تواند دارای یک نمودار درختی باشد که در آن، موضوعات اصلی آن علم در پایه یا ریشه این نمودار قرار داشته و فروعات آن موضوعات در شاخه‌های آن جای دارند. این نمودار درختی شامل تمامی مسائل آن علم است و از طریق آن نمودار می‌توان به مسائل طرح‌شده در ذیل هر موضوع فرعی پرداخت. علاوه بر آن، می‌توان با اندراج نشانه‌هایی در متون اصلی هر علم، مسائل موجود در آن علم را در ذیل یک عنوان نمودار درختی ملاحظه کرد. این کار ضمن اینکه به طبقه‌بندی هر علم کمک شایانی می‌کند، اطلاع‌رسانی علمی به محققان هر رشته را هدف قرار داده است و از این راه دستیابی به متون مورد نیاز پژوهشگر را سرعتی شگفت‌انگیز می‌بخشد. بی‌شک، هر دائرةالمعارفی تنها در صورتی

می‌تواند ادعای جامعیت از یک سو و در عین حال پرهیز از پرداخت به واژگان غیر اصلی از سویی دیگر را داشته باشد که در پشت مدخل‌های خود تکیه بر طرحی شامل نمودار درختی آن علم داشته باشد.

فناوری اطلاعات با فراهم‌آوری امکان جمع و بسته شدن نمودار و باز و وسیع شدن نمودار در جایی که مورد مطالعه پژوهشگر باشد، کارآمدی نوینی به نمودارهای درختی می‌دهد که نمودارهای مکتوب در کتب معمول از ارائه آن به این سبک عاجزند. تبیین دقیق این کارآمدی تا حدود زیادی از عهده گفتار بر نمی‌آید که گفته‌اند: «شنیدن کی بود مانند دیدن».

از آنجا که دو صد گفته چون نیم کردار نیست، محققان محترم می‌توانند نمونه‌ای از نمودار درختی علم فقه را که اینک به متون فقهی تا قبل از زمان شیخ طوسی اتصال یافته است مشاهده نمایند. امید است تا پایان سال جاری این برنامه را به محققان حوزه فقه عرضه نماییم. اتصال نمودار درختی فقه به منابع بعد از شیخ طوسی و نیز نمودار درختی در علوم دیگری چون کلام در دست اقدام است و نیازمند مساعدت و پشتیبانی از سوی سیاست‌گذاران عرصه فن‌آوری اطلاعات است.

ج. غنی‌سازی متون

یکی از فعالیت‌هایی که پژوهشگران سنتی علوم دینی ما در آن توفیقاتی داشتند، تهیه فهرس در کنار کتاب‌هاست که از آن جمله می‌توان به فهرست آیات، روایات، اعلام اشخاص و اماکن یک کتاب اشاره نمود.

امکان فراهم‌آوری بیش از ۳۵ نوع فهرست، تجربه‌ای است که در کتاب شریف تاریخ یعقوبی به دست چاپ سپرده شد و اینک فراهم‌آوری بیش از ۸۰ نوع فهرست در منابع تاریخی چون تاریخ طبری به پایان رسیده و در دست عرضه در نرم‌افزار «نورالسیرة ۲» است که ان‌شاءالله خروجی آن در اوایل سال ۱۳۸۴ خواهد بود.

تذکر این نکته لازم است که اینک عرضه این نوع فهرس به صورت نشر مکتوب در حد وسیع به صرفه و صلاح نمی‌باشد؛ از آنجا که فهرس ده‌گانه یک کتاب ۳ جلدی می‌تواند تا ده برابر حجم اصل کتاب باشد و نشر مکتوب ضمن هزینه‌های زیادی که در تهیه کاغذ و تهیه فیلم و زینک و مقدمات چاپ دارد، پس از انتشار نیازمند حجم وسیعی از کتابخانه بوده و قیمت نهایی نیز در توان مالی بسیاری از پژوهشگران حوزه دین نیست.

فناوری اطلاعات این خدمت را به حوزه نشر نیز کرده است که ضمن عرضه مصداقی جدید از آن با عنوان نشر الکترونیک بتوان با هزینه‌ای بسیار اندک در قیاس با نشر مکتوب حاصل این نوع پژوهش را در اختیار دین‌پژوهان قرار داد.

این نوع غنی‌سازی تخصصی منابع علمی می‌تواند به عنوان ابزاری بسیار مفید و کارآمد در اختیار دائرةالمعارف نویسان و سبک پژوهشی نمودار درختی قرار گیرد و از این جهت، می‌توان آن را کاری مقدماتی و ابزاری برای سبک‌های پژوهشی پیش‌گفته دانست. ضمن آنکه خود دارای منافع مستقلی نیز می‌باشد.

د. معجم‌های موضوعی

یکی از پیچیده‌ترین و زمان‌برترین سبک‌های پژوهشی، معجم‌های موضوعی هستند. این مقال، برای تبیین اقسام و شیوه‌های متفاوت موضوع‌برداری فرصت کافی ندارد. امروز موضوع‌برداری یکی از رشته‌های جدید علمی تلقی می‌گردد که نظریه‌پردازی در آن نیازمند صرف وقتی اختصاصی می‌باشد و در دانشگاه‌های معتبر دنیا تدریس می‌گردد و منابع وسیعی در مورد آن به نگارش در آمده است. نمونه‌ای که ما از آن تبعیت نموده‌ایم، عمدتاً شامل سه مرحله است. مرحله اول، چکیده‌نویسی متن، مرحله دوم، نمایه‌سازی بر چکیده و مرحله سوم، کلید واژگان نمایه‌هاست. نمونه‌ای از این شیوه‌پژوهشی که اینک به نهایی‌ترین اصلاحات خود رسیده است، در نرم‌افزار موضوعی نور الحکمة در موضوعات فلسفی کتاب‌های معتبر این رشته از جمله: الاسفار الاربعة (۱۰ جلد)، الشفاء والشواهد الربوبية و غیر آن و با قابلیت استفاده تحت سیستم‌های عامل جدید، چند روزی است که عرضه گردیده محققان می‌توانند با تهیه آن، به صورت عینی با شیوه‌نامه تهیه این معجم‌ها آشنا گردند. ضمن اینکه فیلمی آموزشی جهت تبیین شیوه‌نامه و نحوه استفاده از این معجم تهیه شده که مراکز پژوهشی می‌توانند از آن بهره‌مند گردند.

فناوری اطلاعات این امکان را فراهم آورده است که با چینش الکترونیکی چکیده‌ها و نمایه‌ها و کلیدواژگان به ترتیب حروف الفبا به ترتیب‌های منطقی دیگر، حاصل این نوع معجم‌ها را به شکلی بدیع در اختیار کاربران قرار دهد.

اما آنچه انجام شده، در قیاس با راهی که گرفته‌ایم بسیار اندک است و انجام این طرح

با توجه به نکاتی مانند آنچه در پی می‌آید سدی عظیم پیش‌رو دارد. زمان طولانی اجراء، عدم آشنایی کامل محققان با این سبک پژوهشی، دشواری تهیه شیوه‌نامه اجرایی با توجه به تنوع آنها، عدم امکان پرهیز مطلق از اعمال سلیقه در مرحله اجراء و هزینه‌های سنگینی که این سبک تحمیل می‌کند، چالشی جدی بر سر راه این روش پژوهشی ایجاد کرده است که رفع آن نیازمند عنایتی خاص و توجهی جدی از سوی سیاست‌گذاران عالی اطلاع‌رسانی است.

ه. معجم‌های لفظی

نظر به آشنایی محققان علوم اسلامی با اطلاع‌رسانی از طریق معجم‌های لفظی توصیف این بخش را با ارجاع به نرم‌افزار معجم الفاظ «جامع الاحادیث نور ۲/۵» به فرصتی دیگر وا می‌نهمیم.

سخن آخر

نهادینه‌سازی این روش‌های پژوهشی یکی از اهداف این نمایشگاه است. امید است این نمایشگاه بتواند سهمی از اطلاع‌رسانی درباره این روش‌ها را برعهده گیرد و در آینده‌ای نه چندان دور با تأسیس مرکز رشد حوزه دین و با ایجاد ابزارهای لازم برای انجام عملیات مقدماتی اجرای این سبک‌های پژوهشی و اطلاع‌رسانی و نیز آموزش روشمند این سبک‌ها به محققان علوم دینی و نهادهای حوزه‌های علمیه جهت یکسان‌سازی روش‌های معیار و صرفه‌جویی در منابع در دسترس، شاهد پیش‌رفتی چشم‌گیر در این زمینه‌ها باشیم. همچنین بحث از تبلیغ و خدمات در حوزه دین و نقش فناوری اطلاعات در این دو مورد، از بحث‌هایی است که نیاز به کارشناسی بیشتر و اجرای طرح‌های مطالعاتی عمیق دارد و امید می‌رود در این دو صحنه نیز همچون دو عرصه پیش‌گفته؛ یعنی آموزش و پژوهش، شاهد اجرای طرح‌هایی مطالعاتی و روشمند از سوی نهادهای متکفل این وظایف در حوزه علمیه باشیم.

بی‌شک، استفاده از فناوری اطلاعات در چهار مورد: آموزش، پژوهش، تبلیغ و خدمات در حوزه دین از عهده و توان یک یا دو نهاد خاص فراتر بوده و نیازمند همکاری و همدلی کل نهادهای حوزوی است که امیدواریم برپایی این نمایشگاه در ایجاد بسترهای لازم برای این امر اثربخش باشد. ■